

В. Г. Панчишин,
кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту освіти,
проректор з науково-методичної роботи ВІППО

Економічна освіта як важливий елемент шкільної соціалізації

Сучасні темпи глобалізації диктують необхідність підвищення якості викладання та вивчення економіки в загальноосвітніх навчальних закладах. Як свідчить досвід розвинутих країн, економічна освіта покликана насамперед допомогти молодому поколінню забезпечити виконання ним основних громадських функцій: працівник, споживач, інвестор, платник податків. З кожним роком усе більшого значення та поширення при викладанні економіки набуває аналіз реальних економічних проблем, їх вирішення на практиці, застосування новітніх інформаційних технологій, різних тренінгів, командних ігор і т. ін.

Ключові слова: економічна освіта, глобалізація, працівник, споживач, інвестор, платник податків.

Panchyshyn V. H. Economic Education is an Important Element of School Socialization.

Current rates of globalization require improvement in teaching and learning of Economics in secondary schools. The experience of developed countries shows that economic education should primarily help the younger generation to fulfill the main public functions, employee, customer, investor and taxpayer. Every year the analyses of real economic problems, solving them in practice, the use of new information technologies, various trainings and team games become more important in teaching of Economics.

Key words: economic education, globalization, employee, customer, investor, taxpayer.

Постановка проблеми. Стаття 12 проекту Закону «Про освіту» вказує, що метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України. Реалізація цієї мети забезпечує формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для її успішної життєдіяльності: здатності до соціальної комунікації й активності, життя в громадянському суспільстві, володіння навичками підприємницької діяльності. Досягнення цієї мети значною мірою залежить від рівня економічної освіти, яка є важливим елементом шкільної соціалізації.

Економічна освіта, здатність до інновацій у професійній діяльності й соціальному житті у європейському світогляді визнаються головними складовими національного багатства та основним ресурсом соціально-економічного розвитку країни.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. зроблено наголос на тому, що одним із пріоритетних напрямків державної освітньої політики має стати побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді [2].

Глобалізаційні сучасні процеси диктують необхідність підвищення якості викладання та вивчення економіки в ЗНЗ. Досвід розвинутих країн свідчить: економічна освіта допомагає молодим людям забезпечити виконання ними основних громадських функцій (працівник, споживач, інвестор, платник податків). З року в рік дедалі більшого значення й поширення при викладанні економіки

набуває аналіз економічних проблем, їх практичного вирішення, використання новітніх інформаційних технологій, різноманітних тренінгів, командних ігор тощо.

Економічна освіта – це комплекс соціально-економічних знань, умінь і навичок для забезпечення розвитку економічної культури і свідомості як особи, так і суспільства загалом. Її головною парадигмою є розуміння того, що розвиток економічної сфери суспільства значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціально відповідальною поведінкою.

Завданнями економічної освіти є: створення умов для самореалізації особи як економічно активного члена суспільства, здатного свідомо долучатися до економічного життя країни; формування свідомості членів суспільства на основі системного економічного мислення, що створює для них можливості опанувати знання, вміння та навички економічної діяльності; нарощування потенціалу професорсько-викладацького та педагогічного складу і підвищення його соціального статусу; інтеграція вітчизняної вищої професійної економічної освіти у європейський освітній простір; упровадження європейської системи заліку знань, розвиток критеріїв і методології оцінки якості викладання розвитку співробітництва навчальних закладів, схем мобільності, інтеграції програм навчання, технологій тренінгу і наукових досліджень; розроблення системи зіставлення кваліфікації вітчизняних фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів та кваліфікації фахівців європейських країн; залучення роботодавців

до соціального партнерства в організації професійної економічної освіти для задоволення потреб ринку праці; створення умов для соціального партнерства учасників навчального процесу; відповідність якості вітчизняної економічної освіти вимогам міжнародного ринку праці; забезпечення безперервності економічної освіти на основі інтеграційних процесів як у системі «Освіта – наука – виробництво», так і в системі зв'язків міжнародного співробітництва.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема економічної освіти як елементу соціалізації, в т. ч. шкільної, вперше в Україні почала досліджуватися Інститутом психології ім. Г. Костюка АПН України у 2000–2004 роках у межах загальної проблематики особливостей соціалізації учнівської та студентської молоді в умовах трансформації суспільства [4].

В. Москаленко розглядав поняття «економічна соціалізація» як процес входження підростаючої людини в економічну сферу суспільства, формування у неї економічного мислення, інтеріоризації нової реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки і їх реалізацію [10].

Багато науковців, розвиваючи думку В. Москаленка, розглядають економічну соціалізацію як складний, багатоаспектний процес входження людини в економічну сферу суспільства, у результаті якого людина, формуючи відповідні соціальні властивості, стає повноправним суб'єктом економіки.

Англійський психолог А. Фернам відзначав, що вивчення розуміння дітьми економічних понять і законів могло б дати більш реалістичну інформацію про процеси їх мислення, ніж дослідження розуміння ними фізичних законів, які мають до більшості дітей віддалене відношення.

На думку М. Лукашевича, шкільна соціалізація – це багатогранний процес, який включає педагогічні (виховання й самовиховання) та соціальні (об'єктивні умови життєдіяльності, соціальні інститути) впливи, які відбиваються в поглядах і проявляються в поведінці учнів [9, 3].

Виклад основного матеріалу. Сьогодні мало кого треба переконувати у важливості економічних знань в житті людини. На необхідність економічної підготовки вчені-педагоги вказували ще в XIX столітті. Так, К. Д. Ушинський, звертаючи увагу на зв'язок педагогіки з політекономією, географією та іншими науками, ставив завдання підготовки підростаючого покоління до економічного життя суспільства. У педагогічних працях та практичній діяльності А. С. Макаренка велике місце відводиться вихованню свідомого ефективного господаря.

Економіка стала одним із предметів, який відповідає завданню соціалізації. Належний рівень економічних знань є важливим засобом

самореалізації і розвитку особистості, важливим елементом шкільної соціалізації. Він є запорукою становлення економічної культури, економічної грамотності та економічної етики наших учнів, яким після закінчення школи доведеться «функціонувати» в суспільстві – новому, як для учнів, так і для більшості вчителів і батьків. Економічну соціалізацію визначають як процес перетворення людини на повноправного члена економічного співтовариства. Враховуючи це, у структурі економічної освіти, як загальної, так і професійно-підприємницької, необхідно передбачати змістові елементи, спрямовані на світоглядно-ціннісну та компетентнісну підготовку молоді людини до економічних реалій трансформаційного суспільства, а також на підготовку майбутніх підприємців до компетентного подолання наявних суперечностей у суспільстві.

В економічній освіті необхідний компетентнісний підхід, тобто підхід, при якому як результат розглядається здатність людини діяти в різних проблемних ситуаціях.

Методика сучасного навчання повинна бути спрямована на те, щоб учні могли не тільки пристосовуватися до соціальних змін, але й активно освоювати їх, орієнтуватися в економічних питаннях. Це дозволить їм упевнено почувати себе в подальшому і максимально швидко адаптуватися в новому середовищі. Таке викладання передбачає орієнтацію на освоєння учнями цілої системи економічних понять і концепцій. Завдання учителя – морально, психологічно і практично підготувати учня до праці в умовах ринкової економіки і допомогти йому усвідомити, що особистий успіх залежить від професійної та економічної грамотності, працьовитості, ініціативи, підприємливості й творчості.

Навчання і виховання підростаючого покоління в школах потрібно вести виходячи з реальних вимог життя і з урахуванням соціально-економічної перспективи. Нове покоління повинно мати конвертовану освіту, найважливішим елементом якої є економічні знання і вміння економічно мислити, вирішувати багато економічних ситуацій. Висновки, до яких приходять молоді люди при вирішенні економічних ситуацій, відбиваються на їхніх рішеннях як споживача або інвестора, працівника або підприємця і, врешті-решт, на політичних рішеннях. Чим свідоміше і якісніше будуть прийматися рішення кожним громадянином, тим вищим буде його добробут та добробут суспільства в цілому.

Освіті в Україні необхідно впроваджувати практику світової педагогіки, де все більше надають перевагу компетентнісному підходу. Сутність його – замінити засвоєння учнем стандартного набору знань, умінь, навичок розвитком його здібностей і вмінь орієнтуватися в розмаїтті складних, непередбачуваних

виробничих і життєвих ситуацій, прогнозувати наслідки діяльності та відповідати за них. Таке навчання передбачає свободу вибору програм, розвиток комунікабельності, творчості, практичної спрямованості знань, навчання в індивідуальному порядку, створення цілісної картини світу через інтегроване викладання предметних тем із позицій основних економічних наук і з різним ступенем складності залежно від віку і рівня підготовки, розвиток умінь застосовувати теорію на практиці через розвиток особистісних якостей, самостійну дію. Для цього необхідно відмовитися від жорстко регламентованих порядку і методології, усталених традицій вітчизняної школи із надмірною бюрократизацією управління, переважаністю навчального процесу, зайвою документацією, які не сприяють свободі, ініціативі, творчості більшості учнів і вчителів, що спричиняє невідповідність якості шкільної освіти (особливо в галузях фундаментальних природничих і технічних наук) сучасним вимогам розвитку економіки знань.

Необхідно зазначити, що загальними недоліками сучасної української економічної освіти, які потребують негайного втручання, є: відсутність традицій вивчення менеджменту; відірваність від реальних потреб економічної діяльності; недостатній рівень підготовки фахівців щодо володіння методами економіко-математичного аналізу [8, 131].

Економічна освіта важлива для учня не тільки з інформативної точки зору. Вона дає основу для розуміння ролі й прав людини в суспільстві, виховує раціональні ціннісні норми.

Економічні знання цілеспрямовано впливають і на моральний розвиток школярів. Знайомлячись із ринковою економікою, учень дізнається, що одним з елементів ринку є ділова етика, підриє якої завдає шкоди ефективності економіки в цілому.

Завдання економічної освіти в цьому випадку – дати не тільки якісну освіту, але й передбачити:

- освоєння учнями умінь економічної діяльності, тобто діяльності в ситуації вибору; основ знань про сучасну економіку, принципи і закономірності її функціонування і розвитку;
- формування усвідомленої громадянської економічної поведінки, осмислення свого індивідуального економічного потенціалу;
- розвиток інтересу до проблем економіки, постійної потреби в економічному знанні, прагнення до цивілізованого підприємництва, що має стати засобом соціального захисту, полегшити вирішення проблеми зайнятості молодих людей, їх адаптації до ринку.

Можна виділити дві складові економічної освіти: в цілому економічні знання та тренування навичок економічної поведінки. Економічна поведінка – це дії

в постійному виборі в обмежених ресурсах, який робить людина заради себе, своєї родини, спільноти.

Процес економічної освіти не зводиться тільки до економічних знань. Суть економічного навчання і виховання полягає в надбанні навичок економічного мислення, виробленні самодисципліни, усвідомленні необхідності самоорганізації. Суть у тому, щоб розвинути здатності самовираження особистості, пробудити прагнення до раціоналізму в роботі, винахідливості, вибору оптимального варіанта у вирішенні соціально-економічних завдань, отримання при цьому найбільшого ефекту при найменших витратах.

Економічна освіта – необхідна умова формування соціальних компетенцій, озброєння учнів навичками адаптації до соціальних ролей у змінному економічному середовищі, виховання ціннісних установок у поведінці.

Людина в сучасному світі має вміти включитися в існуючі соціальні зв'язки, підкорятися сформованим нормам і правилам, але в той же час дуже важливою виступає позиція порівняння існуючих нормативних систем і своєї власної життєвої позиції.

Західними дослідниками виявлено причини різного ставлення і сприйняття дітьми вивчення економіки, порівнявши представників різних соціальних і вікових груп, регіональні й національні особливості, вік тощо. Так, Г. Маршалл і Л. Магрудер встановили залежність розуміння дітьми функцій грошей від безпосереднього досвіду, отриманого в сім'ях з різним соціально-економічним статусом. Автори роблять висновок, що діти з робітничих сімей засвоюють прямий асоціативний зв'язок між грошима і задоволенням, тоді як діти із середнього класу здебільшого накопичують гроші на майбутні витрати. В уявленнях про працю і способи отримання грошей у хлопчиків виявлено більшу обізнаність і варіативність, ніж у дівчат (Олпорт).

Соціалізація в сучасному суспільстві може бути розглянута як процес, що забезпечує включення людини в ту чи іншу соціальну групу, спільність. Формування «соціальної людини» передбачає вироблення у неї необхідних властивостей і здібностей, важливою складовою яких є економічні знання і вміння мислити економічно. Людина повинна стати повноправним членом економічного співтовариства, вона повинна вміти вирішувати різні економічні ситуації, діяти в ситуації вибору, усвідомлюючи власну відповідальність за цей вибір.

Результатом успішної соціалізації дитини є її готовність до виконання соціальних ролей:

1. Я – успішний учень, у дорослому житті – успішний працівник.
2. Я – система громадянських компетентностей, у дорослому житті – свідомий громадянин.

3. Я – система ціннісних ставлень, у дорослому житті – успішний сім'янин.

Одним зі шляхів підвищення ефективності економічної освіти повинно стати формування нової системи економічного мислення як засобу соціалізації особистості учнів. Розвиток економічного мислення та вирішення інших завдань, визначених стандартом освіти, вимагає модернізації системи освіти загалом і, зокрема, педагогічних технологій, які покликані забезпечити нову якість економічної освіти. Без економічного, тобто альтернативного мислення це неможливо.

Економічне мислення – це, перш за все, уміння приймати раціональні рішення, тобто діяти в ситуації вибору, усвідомлюючи власну відповідальність за нього. Воно передбачає вміння визначити мету своїх дій, оцінювати виявлені альтернативи, вибирати й оцінювати результат свого вибору.

Розвиваючи економічне мислення учнів, школа сприяє їх соціалізації. Формуючи економічний спосіб мислення окремого учня, його економічну культуру, в кінцевому рахунку, створюється фундамент добробуту суспільства в цілому. Як сказав Бернард Шоу, «економіка – це вміння користуватися життям найкращим чином».

Шкільна економічна освіта повинна вирішувати завдання: вводити підлітків у захопливий світ економіки, допомагати їм зрозуміти, що значить «мислити економічно», постаратися прищепити інтерес до цієї науки, яка буде допомагати їм на всіх етапах подальшого життя професійно оцінювати ті чи інші події, приймати обґрунтовані рішення, робити правильний вибір.

Для вирішення завдань соціалізації найбільш прийнятним є культурно-функціональний підхід у вивченні економіки. Саме він допомагає виробити у школярів не тільки адекватні уявлення про суть економічних явищ, а й сформувати навички адекватної поведінки в реальному економічному житті. Саме в рамках цього підходу формується економічне мислення, яке являє сукупність знань економічної дійсності, усвідомлення свого місця в ній, а також засвоєння норм економічної поведінки, економічної культури.

Формуючи економічний спосіб мислення окремого учня, його економічну культуру, в кінцевому підсумку створюється фундамент добробуту суспільства в цілому.

М. Булгаков писав: «Економічна освіта дає людині не тільки знання, а дає знання, закріплені в навичках, знання, що дають поштовх до самонавчання». Сьогодні на перше місце дійсно виходять не знання як такі, а вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, гнучкість, мобільність, уміння працювати в команді, зацікавленість у примноженні цінностей закладу і всього суспільства.

Економічні знання, які отримують учні протягом навчання, спрямовані на те, щоб сформувати у дітей світоглядне розуміння природи ринкових процесів і допомогти їм зрозуміти місце людини в них. Отже, у навчальному закладі слід створити такий навчально-виховний простір, який забезпечить чітку систему економічної підготовки учнівської молоді, чого, на жаль, зараз немає. Завдання економічної освіти полягає в перетворенні економічних знань учнів загальноосвітніх навчальних закладів в економічне мислення, а далі – в економічну культуру як окремої людини, так і суспільства в цілому [14]. Треба, щоб зміст економічної освіти відбивався у структурі всіх головних навчальних предметів загальноосвітнього навчального закладу, а також у комплексному виховному плані [9].

В економічній підготовці учнів позитивні результати дають рольові та ділові ігри, в процесі яких учитель моделює різні ситуації та проблеми економічного характеру. Важливу роль в економічній соціалізації учнів відіграє позакласна робота. Успіх її залежить від реалізації чіткої системи взаємозв'язаних заходів, які підготовлено з урахуванням інтересів та вікових особливостей учнів. На відміну від уроку, обмеженого часом та програмою, позакласні заходи дають більше можливостей для творчості вчителя та учня у виборі їх форми, змісту, місця та часу проведення.

Висновки. Знання економіки допомагає учням отримати більш повне уявлення про формування й розвиток суспільства, визначити свою життєву позицію, правильно приймати рішення в умовах вибору, реалізувати свої здібності, швидко адаптуватися в самостійному житті.

Цілями шкільної економічної освіти є: оволодіння учнями базовими знаннями та вміннями, необхідними для формування розумних економічних потреб особистості, розвитку економічного мислення; уміння раціонального використання наявних у його розпорядженні матеріальних ресурсів; оцінювання власних можливостей; розкривати сутність економічних процесів і законів, пов'язаних із повсякденним життям окремої людини; формувати економічний спосіб мислення та його застосування на практиці; обирати власний спосіб одержування майбутніх доходів; аналізувати й оцінювати власні професійні можливості, здібності; співвідносити власні економічні інтереси й потреби з наявними матеріальними, трудовими, природними та екологічними ресурсами, інтересами й потребами інших людей і суспільства; складати й оцінювати плани підприємницької діяльності та особисті бізнес-проекти, приймати економічно обґрунтовані рішення, ефективно вести домашнє господарство;

захищати права власності; вміти користуватися, аналізувати і робити висновки про основні тенденції й проблеми розвитку сучасної світової економіки та економіки України.

Для реалізації цих цілей необхідно вирішити такі основні завдання економічної освіти, як: озброєння школярів знаннями законів економічного розвитку суспільства, принципів і методів господарювання, економіки та організації виробництва, формування економічних умінь і навичок економічного аналізу в учнів, а також раціональної організації праці. Адже відсутність елементарних знань у галузі економіки не дає змоги бачити перспективи розвитку країни, приймати правильні рішення на всіх рівнях, сприяючи хоч і повільному, але все-таки руху до розумних починань нашого економічного життя. Отримання базового уявлення про економіку та економічну теорію дає змогу розібратися в механізмах роботи ринку, для чого необхідно формувати поняття про економічні основи, категорії й закони, їх взаємозв'язки, взаємозумовленості; виховання в молоді у процесі навчання поваги до праці, трудящих людей, дбайливого ставлення до всіх видів власності; виховання у школярів етично-економічних властивостей особистості – ощадливості, організованості, діловитості.

Зміст економічних дисциплін повинен бути тісно пов'язаним із життям та спрямовувати навчання учнівської молоді на пояснення конкретних життєвих ситуацій і підготовку компетентної людини.

Економічна освіта здійснюватиметься найефективніше, якщо в процесі її вивчення буде пробуджений інтерес до економіки як сфери життєдіяльності людини та людського суспільства. Для цього потрібно здійснювати системний підхід до організації економічної освіти учнів, забезпечений спільною інтегрованою діяльністю педагогів.

У сучасному світі людина будь-якої професії та сфери діяльності має необхідність у достатньо високому рівні економічної освіченості, культури та свідомості. Від успішності економічної соціалізації залежить активність людини в економічній сфері, її самореалізація протягом усього життя.

Економічна освіта є необхідною умовою формування особистісних та професійних компетенцій людини, необхідних для всебічної самореалізації в умовах глобалізаційних інформаційно-інноваційних тенденцій. Вона дозволяє виявити певний рівень забезпечення особистості знаннями, необхідними для формування морально-економічних рис учня, підготовки його до навчально-пізнавальної та господарсько-побутової діяльності.

Одним із головних напрямків оновлення України є пошук нових засобів формування кваліфікованих фахівців для всіх галузей і, в першу чергу, спеціалістів з економіки, які будуть здатні в найближчому майбутньому організувати та здійснити такі економіко-соціальні перетворення, що дозволять молодій незалежній Україні стати в один ряд із розвинутими європейськими державами.

Література

1. Проект Закону України Про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/gromadske-obgovorennya-zakonoprojektu-«pro-osvitu»>.html
2. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті [Текст]. – К. : Шкільний світ, 2001. – С. 3.
3. Вачевський М. В. Основи економіки : навч. посібн. для учнів ліцеїв, коледжів, гімназій та загальноосвітніх шкіл 10–11–12 класів [Текст] / М. В. Вачевський, В. М. Мадзігон. – К. : Пед. думка, 2007. – 612 с.
4. Дембицька Н. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді [Текст] / Н. Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 2. – С. 49–59.
5. Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Част. I. 10–11 класи (для 11 класу) [Текст]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008.
6. Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Част. II [Текст]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008.
7. Ковинева Л. Про виховання економічного мислення школярів [Текст] / Л. Ковинева // Економіка в школі. – 2006. – № 4.
8. Куклін О. В. Становлення системи економічної освіти в Україні у контексті Болонського процесу [Текст] / О. В. Куклін // Вісн. Черкас. ун-ту. – Серія : Пед. науки. – 2008. – Вип. 120. – С. 127–133.
9. Лукашевич М. П. Соціологія економіки : підручник [Текст] / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – 288 с.
10. Москаленко В. Соціально-психологічні засади економічної культури особистості [Текст] / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2007. – № 4. – С. 3–16.
11. Основи споживчих знань [Текст] / Т. Г. Гільберг, С. Л. Капіруліна, А. І. Довгань та ін. – К. : ЄС і ПРООН, 2008.
12. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень. – 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/program/30993>
13. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 10–11 класи. Профільний рівень. – 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : osvita.ua/doc/files/news/309/30993/31.doc
14. Юхимович О. Система безперервної шкільної економічної освіти [Текст] / О. Юхимович // Географія та основи економіки в школі. – 2007. – № 4. – С. 8–9.